

боротьби молодих мала свої періодичні видання: “Боротьба молодих” (тираж до 4 тис. примірників) та “Порадник освітній”, де публікувались різнопланові матеріали агітаційного та просвітницького змісту.

У жовтні 1943 р. ЦК ППР вирішив створити верховний орган національно-демократичного фронту - Крайову Раду Народову (КРН). Перше засідання (КРН) відбулось у Варшаві в ніч на 1 січня 1944 р., до її складу увійшов 31 делегат, серед яких були і представники Спілки боротьби молодих. Головою президії КРН став представник ППР Б.Берут. На даному зібранні була прийнята декларація, в якій першочерговим завданням проголошувалось: “об’єднання і мобілізація всіх сил народу і всіх засобів для боротьби з окупантами” [14]. З цією метою КРН створила Армію Людову до якої увійшли Гвардія Людова та загони Спілки боротьби молодих.

У квітні 1944 р. ГК ППР видало інструкцію в якій аналізувалась та оцінювалась діяльність організації на теренах центрального Варшавського округу. У документі особливо акцентувалось увага на ідейному керівництві ППР та активній збройній боротьбі з окупантами [15]. Зазначимо і той факт, що партійний актив ППР не завжди однозначно ставився до Спілки боротьби молодих. За спогадами сучасників: “Серед польської молоді членство в Гвардії Людовій вважалося більш престижним” [16].

Останнім етапом в діяльності Спілки боротьби молодих стало літо 1944 р. 22 липня після прийняття декрету про об’єднання Першої польської армії в СРСР та Армії Людової і створення Війська Польського молодіжна організація перестала існувати. Зазначимо, що в подальшому члени Спілки боротьби молодих увійшли до складу тимчасових органів народної влади в країні, стали кадровою основою для міліції та органів безпеки.

Таким чином, висвітлюючи процес становлення молодіжних військових організацій лівого спрямування, зокрема, Спілки боротьби молодих слід зазначити, що в період 1941-43 р. керівництву ППР у цілому вдалося створити організацію та розбудувати її структуру. Аналіз монографічної та мемуарної літератури дозволяє автору назвати комплекс причин що безпосередньо вплинули на розвиток та практичну діяльність Спілки боротьби молодих і не дозволили їй зайняти лідируюче становище в молодіжному крилі польського руху Опору. Серед них ми можемо назвати наступні: на початковому етапі становлення організація знаходилась в більш скрутних умовах ніж інші підпільні групи та військові організації на території країни; слабка соціальна база Спілки, яка спиралася на міське населення; відсутність достатньої кількості досвідчених керівних кадрів; явне протистояння концепції збройної боротьби організації програмам інших підпільних військових формувань, насамперед лондонського табору.

Література

1. Носкова А.Ф. Крестьянское политическое движение в Польше. Сентябрь 1939 – весна 1948.-М., 1987.-с.10.
2. Terej J. Na rozstajach dróg: Ze studiów nad obliczem i modelem Armii Krajowej. - Warszawa., 1978.-s.103.
3. Kształtowania się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942-1945.-Warszawa., 1958.-s.457.
4. Jaworske Z. Narodziny zetuemu w czas wielkiej próby.-Warszawa., 1969.-s.180.
5. Czaplinski T. Z dziejów Łódzkiej organizacji Polski Partii Robotniczej. Rocznik łódzki.-1962.-s.36.
6. Ibid...-s.38.
7. Hillebrandt W. Wkład związku walki mlodych w walce z okupantem //Wojskowy Przegląd Historyczny.-1957.-№6.-s.8.
8. Kształtowania się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942-1945.-Warszawa., 1958.-s.458.
9. Ibid...-s.460.
10. Ibid...-s.461.
11. Przygonski Z. Prasa konspiracyjna PPR.- Warszawa., 1966.-s.176.
12. Konar J., Kozłowski. ZWM w walce o niepodległość i demokrację w okresie okupacji hitlerowskiej.-Warszawa., 1965.-s.105.
13. Ibid...-s.106.
14. Kształtowania się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942-1945.-Warszawa., 1958.-s.460.
15. Hillebrandt W. Czyn zbrojny ZWM.-Warszawa., 1968.-s.389.
16. Jarosz J. Wspomnienia dowódcy GL i AL.-Warszawa., 1963.-s.93.

Олександр ПОТИЛЬЧАК

ПОЛЬСЬКІ ГРОМАДЯНИ В РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ (1939–1941 РР.)

Питання про кількість і долю польських військовослужбовців, які опинилися у 1939 р. в радянських таборах для військовополонених не раз опинялося в центрі уваги не лише істориків але й широких кіл міжна-

родної громадськості . Вперше долею колишніх польських військовослужбовців зацікавилися союзники СРСР по антигітлерівській коаліції та емігрантський уряд Польщі при формуванні армії Андерса. [1] Вдруге питання про долю поляків у радянському тилу актуалізувалося у зв'язку з повідомленням керівництва нацистської Німеччини від 13 березня 1943 р. про знайдені в Катині під Смоленськом масові поховання польських офіцерів. У повідомленні стверджувалося, що розстріли полонених були проведені органами НКВС СРСР навесні 1940 р. [2] У черговий раз до цієї проблеми офіційно повернулися у лютому 1946 р. на Нюрнберзькому процесі. [3]

В подальшому цікавість до питання про долю польських військовополонених то пошваблювалась то знову затухала, залежно від напруженості ідеологічного протистояння між СРСР та країнами Заходу, а також від політичної кон'юнктури в Радянському Союзі та Польщі. У черговий раз про цю проблему заговорили на офіційному рівні в кінці 80-х років . Дискусію спричинила загальна демократизація суспільно-політичного життя в країнах так званого "соціалістичного табору". В радянській пресі, науковій періодиці з'являються різноманітні наукові і не зовсім дослідження присвячені трагічній долі польських військовослужбовців в таборах на території Радянського Союзу. [4] Вони в основному ґрунтувалися на спогадах учасників тих подій, а тому є досить суперечливими та мають на собі відбиток суб'єктивізму .Наприклад В. Абаринів у статті "Навколо Катині" посилається у своїх висновках на виданий у Польщі звіт ротмістра Ю. Чапського – уповноваженого генерала Андерса по розшуку зниклих на території СРСР полонених польських офіцерів та інтерв'ю з Л.Ф. Райхманом – колишнім офіцером НКВС. В публікації наводяться дані про 6 – 12 тис. польських сержантів та офіцерів, які були етаповані через порт Находка на Колиму, а також про понад 5 тис. офіцерів висланих на о. Земля Франца-Йосифа, про численних депортованих на о. Нова Земля, до Камчатки та на Чукотку .Крім цього викладалася версія про затоплення у Північному льодовитому океані барж з 1, 7 – 2 тис. військовополонених на кожній .Всього йшлося про 15 тис. в'язнів, зокрема 8 тис. офіцерів. [5] Ця і подібні публікації викликали нове пошвавлення у науковому вивченні проблеми польських військовополонених в СРСР .Наголос, зрозуміло, робився на відомих вже громадськості фактах масових розстрілів польських офіцерів в Катині, Харкові, Твері, знищенні ув'язнених у тюрмах України та Білорусі в 1939-1941 р. р . Зокрема в "Военно-историческом журнале" публікується низка статей та документів на цю тему . [6] Щоправда, читаючи ці матеріали впадала в очі їх суперечливість. Крізь емпірико-теоретичні вибудови авторів чітко проступало бажання якщо не приховати, то хоча б "об'єктивно обґрунтувати" недоказовість злочинів сталінського режиму проти польських військових та применшити кількість знищених в'язнів.

Новий етап у вивченні проблеми винесеної в заголовок нашого наукового огляду почався з середини 90-х рр. ХХ століття .Саме в той час дослідникам стали у повній мірі доступними документи російських архівів, що проливали світло на проблему долі польських в'язнів в радянських таборах та тюрмах у 1939-1941 р. р .Саме тоді остаточно та беззастережно на всіх рівнях було визнано факти знищення військами НКВС СРСР польських військовослужбовців у таборах до яких ті були інтерновані в кінці вересня-на початку жовтня 1939 року. [7] Певний внесок у розробку окремих аспектів цього питання зробили і українські вчені. [8]

Спробуємо розглянути питання про долю польських військовослужбовців у радянських таборах спираючись на перевірені факти, архівні документи, а також враховуючи весь комплекс наукових праць російських та вітчизняних учених з цієї проблеми, що з'явилися протягом останнього десятиліття.

Перш за все постає питання, а чи правомірним є називати польських військовослужбовців інтернованих в табори для військовополонених власне такими? Ми навмисне уникли вживання в заголовку даного дослідження терміну "військовополонені". І ось чому. Справа у тому, що відповідно до міжнародного права статус військовополоненого виникає лише у випадку оголошення протилежними сторонами стану війни одна одній. До слова, це формулювання було закріплене і в "Положенні про військовополонених" затвердженому РНК СРСР у вересні 1939 року. Як відомо, ні Польща, ні Радянський Союз війни одна одному не оголошували, а тому утримання польських громадян у таборах для військовополонених на території СРСР саме у якості військовополонених було позбавлене будь-яких правових підстав, а відтак – було неправомірним.

Вперше на це звернув увагу російський військовий історик Ю. Зоря у дослідженні опублікованому на сторінках "Военно-исторического журнала". [9] Друге важливе питання проблеми стосується кількості польських громадян, які опинилися в таборах НКВС для військовополонених .Вже у 1951 р. на Заході побачила світ книга колишнього генерала Вермахту Курта фон Тіппельскірха "Історія Другої світової війни", де автор на основі доступних йому джерел стверджує, що на 21 вересня 1939 р. польська армія була фактично знищена .На цей час Вермахт захопив 694 тис., а Червона армія 217 тис. військовослужбовців збройних сил Польщі. [10] Радянський демограф Б. Урланіс у опублікованій в середині 50-х років праці називає дещо іншу цифру поляків, які потрапили у полон до німців – близько 500 тис. військових . Зрозуміло, що жодним словом тут не згадувалися ті польські громадяни, які опинилися в сталінських таборах. [11] Чи відповідає дійсності кількість поляків взятих у полон частинами Червоної армії наведений у праці К. Тіппельскірха?

Звернемося до архівних документів. Відповідно до оперативного зведення Генерального штабу РСЧА у період з 17 по 21 серпня 1939 р. було полонено 120 тис. солдатів і офіцерів польської армії .При цьому всі польські частини було роззброєно, а військовослужбовців інтерновано. [12] Український вчений Ю. Шаповал, посилаючись на працю польської дослідниці Яжборовської, стверджує, що станом на 6 жовтня 1939 р. війська Українського фронту полонили 304 334 особи, а на Білоруському фронті було взято у полон 60 202 особи. [13] Тобто разом виходить понад 364 тис. військовополонених поляків. Ймовірно до цієї кількості включено не лише військовослужбовців польської армії, але й усіх інших заарештованих радянськими вій-

ськами та окупаційною адміністрацією осіб. Зрозуміло, що значну частину з них, особливо вихідців із білоруських та українських етнічних земель, після перевірки було звільнено, а частину передано Німеччині. Певний вплив на кількість польських в'язнів в таборах НКВС справив проведений у жовтні – листопаді 1939 р. обмін військовополоненими між СРСР та Німеччиною. Цьому передувала постанова РНК СРСР від 14 жовтня 1939 р. № 1691 – 415 “Про обмін польськими військовополоненими з Німеччиною”. Обміну підлягали військовослужбовці, які народилися на території відповідно окупованій Німеччиною чи СРСР. В результаті на 15 листопада 1939 р. Німеччині передано 37 133 особи, а прийнято від неї 13 544 осіб. [14] Саме цю цифру як остаточну у підрахунку балансу передачі в'язнів наводить у своєму дослідженні С.Н.Осіпов. Проте, відповідно до офіційних документів виявлених 1989 р. у фондах Центрального особливого архіву СРСР загалом у період жовтня – листопада 1939 р. німецькій стороні були передані 42 492 особи із числа польських військових уродженців територій окупованих Рейхом, а СРСР отримав через обмінний пункт Брест-Литовська 24 670 осіб. [15] Ці дані є більш повними і дещо корегують загальну кількість військовополонених поляків, що залишилися в радянському тилу. Так чи інакше, а за даними виявлених в іншому архіві (Центральному державному архіві радянської армії) документів, на 27 вересня 1939 р. приймальними фронтовими пунктами в Українській РСР було зареєстровано 44 216 осіб, а Білоруської РСР – 19 909 осіб із числа польських військових та поліцейських. Всього 64 135 осіб. [16]

Перш ніж прийняти такі контингенти в'язнів та розмістити їх в таборах радянському керівництву необхідно було створити хоча б якусь організаційно-правову базу. Саме тому, спішно, наказом наркома внутрішніх справ Л.П.Берії №0308 у вересні 1939 р. створюється Управління у справах військовополонених (УПВ НКВС СРСР). На цей орган було покладено функції прийому, утримання та обліку військовополонених. [17] Тоді ж РНК СРСР затверджує згадуване вже нами “Положення про військовополонених”, до речі складене за, безпосередніх вказівок Наркома внутрішніх справ СРСР Л.П.Берії. Вже 15 вересня Генеральний штаб РСЧА видає розпорядження про встановлення пунктів прийому військовополонених у смугах Білоруського та Українського фронтів. [18] Всього було встановлено 7 пунктів прийому військовополонених. Для Білоруського фронту це залізничні станції Друть, Хлюстіно, Жлобин, а для Українського –Ірша, Погребищі, Хитрівка, Хоробичі. Відповідно до розпорядження табори-розподільники утворювалися в Путивлі (Київський особливий військовий округ) та в Козельську (Білоруський особливий військовий округ). Для прийому та розподілу військовополонених НКВС СРСР розгорнула власну мережу із 10 таборів-розподільників, які розмішувалися в: Оптиній Пустині (ст. Козельськ) – розрахований на утримання 10 тис. в'язнів; Путивлі (10 тис.); Ниловій Пустині (ст.Осташків) –10 тис.; Козельщині (Полтавської області) –10 тис.; Старобільську (Донецької області) –8 тис.; Павлушеву Бору (ст.Бабишево) –на 10 тис.; В'язниках (Горьківської області) –4 тис.; Оранському таборі (Горьківська область) –6 тис.; Вологодському та Грязовецькому таборах (кількість планованого контингенту невідома). [19] Із загальної кількості прийнятих через пункти прийому на кінець вересня 1939 р. 64 125 осіб після перевірки до таборів-розподільників було відправлено 46 304 ув'язнених. Зокрема, до Путивльського табору – 9 064 особи, до Козельського – 6 270 військовослужбовців та поліцейських, до Старобільського – 7 235, Юрського – 7 005 осіб, до Козельщинського 8 955, а в Осташковському таборі ув'язнено 7 775 військовополонених. [20] Встановити точну кількість військовополонених у конкретний момент в певному таборі досить складно, так як останні постійно знаходилися в русі. Наприклад, на 19 жовтня 1939 року в Старобільському таборі було звільнено 1783-х солдатів та молодших командирів, відправлено до інших таборів 2329, залишилося в таборі 4 824 в'язні. В Юхнівському таборі звільнено – 3 948, етаповано до копалень та рудників 960, залишилося в таборі 3 183 особи. На цей час, за офіційними даними, всього з таборів було звільнено 40 729 військовополонених поляків, а продовжувало знаходитись в таборах та приймальних пунктах 85 074 особи. Зокрема, в Рівненському таборі знаходилось 23 163 особи вихідці із регіонів західної України та Білорусі, а вони після перевірки підлягали звільненню. В таборах на об'єктах Наркомату чорної металургії – 5 267 в'язнів. В інших таборах утримувалося: 1157 біженців; 8472 офіцери; 4678 поліцейських та жандармів; 41819 рядових вояків, які підлягали обміну з Німеччиною. Рядових вояків вихідців із регіонів, які перейшли під контроль СРСР та підлягали звільненню в таборах крім Рівненського нараховувалося 518 осіб. [21]

Таким чином спираючись на офіційні документи НКВС та Генштабу РСЧА і здійснивши нескладні математичні підрахунки можемо з певною долею обережності говорити, що на кінець листопада 1939 р. на території Радянського Союзу в таборах знаходилося близько 67 тис. військовополонених, а якщо припустити, що 23 163 вихідці з західних областей України та Білорусі теж були звільнені (що виглядає сумнівним), то виходить, що в радянських таборах залишалось близько 43 тис. польських військовополонених. А якщо літти далі та припустити, що і всі передані Німеччиною 24 670 осіб вихідців з регіонів контрольованих СРСР теж були звільнені, то в таборах повинно було залишитись лише близько 19 тис. в'язнів. Проте, враховуючи, що сталінський режим навряд чи звільнив усіх ‘єдинокровних братів’ не говорячи вже про громадян польської національності переданих німцями, то ця цифра принаймні у двічі могла бути вищою.

Якими ж були умови утримання польських військовополонених в таборах НКВС? Відповідь на це частково дає довідка за підписом начальника управління НКВС СРСР у справах військовополонених Сопруненка датована 30 вересня 1940 року. Тут йдеться про організацію та умови утримання військовополонених поляків у деяких таборах. Ось що зокрема повідомляється про табір військовополонених в Козельську: “Табір дислокований в 5 км. від Козельська Смоленської області та в 7 км. від ст. Козельськ, в колишньому будинку відпочинку ім.Горького. Табір розрахований на прийом офіцерського складу. Територія його склада-

ється з двох частин .В даній час інтернованими та поліцейськими зайнято лише основну частину табору. Друга частина табору “скит” на сьогодні вільна. Корпуса для розміщення таборів (Так у документі – Авт.) у більшості складаються з невеликих кімнат колишніх келій монастиря. Офіцери – від підполковників і вище – розміщуються окремо від решти та забезпечені комунально-побутовими умовами значно краще решти інтернованих .Поліцейські від офіцерів в таборі теж утримуються окремо .Інтерновані з табору не випускаються зв’язку з оточуючим населенням не мають. Табір розрахований на прийом 7 тис. осіб; є лазня, пральня, кухня, клуб, бібліотека .Освітлення електричне .Основна територія табору огорожена кам’яною стіною висотою 3 – 3, 5 м., а зверху колючим дротом. В 5 м. від стіни територія обнесена колючим дротом у два ряди .З внутрішнього боку є попереджувальна зона .Зону табору освітлюють 9 прожекторів .Зовнішню охорону несуть конвойні війська, внутрішню охорону – вахтери .Оперативне обслуговування здійснюється УНКВС по Смоленській області через Особливий відділ табору.” [22]

Як бачимо, режим ґрунтовно підготувався до утримання в таборах значних контингентів в’язнів, до того ж, судячи з вищенаведеного матеріально-побутові умови утримання полонених були більш-менш прийнятними. Продовольче постачання польських військовополонених, принаймні на папері, теж передбачалося цілком задовільне .Ще 20 вересня 1939 р. Економічна рада при РНК СРСР затвердила норми продовольчого постачання для військовополонених: 800 г. хліба, 75 г. м’яса, 50 г. риби, 30 г. олії та ін. за добу на одну особу. [23] Такі норми постачання свідчать як мінімум про лояльне ставлення до польських військовополонених у той період, адже своїх “ворогів народу” режим ґдував набагато гірше.

Не втратив режим і нагоди використати робочі руки польських військовополонених. Наявні документи з фондів Державного архіву Російської Федерації свідчать, що 25 тис. колишніх військовослужбовців Війська Польського у жовтні – грудні 1939 р. працювали на будівництві автошляху Новоград-Волинський – Корець – Львів. Іншу дорогу – Рівне – Львів упродовж 1940 – першої половини 1941 р. споруджували понад 14 тисяч військовополонених, які утримувалися у Львівському таборі. [24] Архівні дані свідчать, що у лютому 1940 р. на підприємствах Наркомату чорної металургії Української РСР також використовувалася праця польських військовополонених, зокрема, вихідців із західноукраїнських земель. [25]

Яка ж подальша доля польських військових у радянських таборах? Світло на це проливають документи колишнього Центрального державного особливого архіву СРСР які розшукав у 1989 – 1990 рр. Ю.Н.Зоря. На думку дослідника найпереконливішим аргументом, що підтверджує вину Л. Берії та очолюваних ним органів НКВС у знищенні польських офіцерів є директивний лист № 5866/5 від 31 грудня 1939 р. У ньому зокрема вимагається “прискорити роботу з підготовки справ на військовополонених-поліцейських колишньої Польщі для доповіді в Особливій нараді НКВС СРСР”. [25] Зайвим є нагадувати, які наслідки тягнув за собою подібний “розгляд”. Крім того в результаті вивчення фондів Головного управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС СРСР вдалося виявити документи у яких містились вказівки про направлення у квітні – травні 1940 р. слідчих справ польських військовополонених з таборів Старобільська, Козельська та Осташкова (всього близько 15 тис. справ) та їх етапування у розпорядження Управлінь НКВС по Харківській, Смоленській і Калінінській областях відповідно. Поряд з цим дослідник виявив: політдонесення про хід етапування, які свідчать про перевезення військовополонених у район Смоленська; розпорядження по забезпеченню таємності цієї акції, зокрема посилення режиму охорони, заборона відповіді на будь-які запити, вилучення з березня 1940 р. всієї вхідної та вихідної кореспонденції військовополонених; вказівки на вилучення із списків на відправку в УНКВС агентури та осіб, які становили оперативний інтерес для органів НКВС; доповіді про повне звільнення на червень 1940 р. всіх трьох таборів від раніше утримуваних там польських військовополонених; вказівки про передання території Осташківського табору на території монастиря Нілова пустинь місцевому краєзнавчому музею у серпні 1940 р.; акти знищення обліково-реєстраційної документації таборів на всіх вибулих військовополонених, а також кореспонденції, що надійшла в’язням тощо. Нарешті були виявлені статистичні зведення, звіти, списки військовополонених складені після червня 1940 р., у яких повністю відсутні згадки про відправлених із трьох згаданих таборів поляків окрім як: “Відправлено в УНКВС”. [26]

Співставлення всіх перелічених документів з матеріалами по “Катинській справі” опублікованими на Заході та матеріалами Нюрнберзького процесу, яке здійснив Ю.Зоря виявило у переважній більшості схожі моменти. Зокрема, при вибірковому порівнянні порядок списку НКВС на відправлення військовополонених із Козельська в розпорядження УНКВС Смоленської області виявився повністю тотожним порядку ексгумації ідентифікованих останків проведеної німцями у 1943 р.

Зміст наведених вище документів дозволив Ю.Н.Зорі зробити висновок про те, що Особливою нарадою НКВС СРСР у квітні – червні 1940 р. було винесено смертні вироки більшості польських військовослужбовців, які утримувалися в таборах Старобільська, Козельська та Осташкова. З них, близько 4, 5 тис. із Козельського табору розстріляно та захоронено в Катинському лісі під Смоленськом. Місця поховань розстріляних із Старобільського та Осташківського таборів на той час документально встановити не вдалося.

Останню крапку в науковій дискусії поставила sensation публікація в 1993 р. на сторінках “Вопросов истории” цілком таємних документів з архівів ЦК КПРС, які безпосередньо стосувалися долі польських військовослужбовців. Серед них: доповідна Л.Берії на ім’я Й.Сталіна, де перший обґрунтовує необхідність розстрілу 25 700 осіб із числа колишніх польських військових, поліцейських, державних чиновників, працівників спецслужб тощо, а також витяг із протоколу засідання Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. на якому було санкціоновано цей злочин тоталітарного режиму . Як видно з вміщеної у цій же документальній

підбірці доповідної записки голови КДБ СРСР О. Шелепіна М. Хрущову від 9 березня 1965 р., всього за рішенням “спеціальної трійки” НКВС СРСР було розстріляно 21 857 осіб, із них: в Катинському лісі – 4 421; в Старобільському таборі – 3 820; в Осташківському таборі – 6 311 та 7 305 осіб були знищені в інших таборах і в’язницях західної України та західної Білорусії. Доповідаючи про це, керівник спецслужби пропонував знищити всі облікові справи на розстріляних осіб залишивши лише протоколи засідань “трійки” та акти виконання вироків. [27]

Отже, виходячи з вищенаведених і документально підтверджених фактів можна зробити висновок, що знищення за вироком Особливої Наради НКВС СРСР польських громадян, які утримувалися в Старобільському, Осташківському та Козельському таборах було заздалегідь спланованою акцією, що мала на меті ліквідацію політичних противників існуючої в Радянському Союзі системи влади. Цей злочин влади виявився однією з ланок у довгому ланцюгу репресій та злочинів сталінського тоталітарного режиму 30-х – 50-х років ХХ століття.

В останні роки все частіше звучать припущення, що масові розстріли польських військовослужбовців відбувалися не лише під Смоленськом але й на території України. Як імовірне місце подібних розстрілів називалася сумнозвісна Биківня під Києвом. Нещодавно стало відомо, що польські фахівці проводили на території Меморіалу жертвам політичних репресій у Биківні несанкціоновані дослідження в результаті яких ніби-то було виявлено та ідентифіковано останки 70 офіцерів Війська Польського. Проте, за словами голови Київського товариства “Меморіал” ім. В.Стуса Р. Круцика, архівні джерела та офіційні довідки Служби безпеки України свідчать про відсутність масових польських поховань на території Биківні. [28] Водночас, не виключено, що в “Биківнянських могилах” разом з українцями покоїться прах поляків, як і росіян, білорусів, молдаван, угорців, татар та представників інших етносів, які на час репресій мешкали в Україні.

Література

1 Польська армія сформована в 1941-1942 р. р. відповідно до угоди між СРСР та урядом Польщі в екзилі. У серпні 1942 року виведена на Близький схід. Брала участь в бойових діях на Західному фронті.

2 У зв’язку з цим повідомленням польський емігрантський уряд 20 березня 1943 року звернувся до уряду СРСР та у Міжнародний комітет Червоного хреста з проханням розслідувати даний факт. У відповідь сталінський уряд звинуватив екзильний уряд Польщі у співробітництві з нацистською Німеччиною та 25 березня 1943 року розірвав з ним дипломатичні відносини.

3 Після звільнення району Катині від нацистів там працювала урядова комісія під керівництвом академіка М.М.Бурденка, на підставі висновків якої радянська сторона включила до звинувачувального висновку пункт, що звинувачував керівництво нацистської Німеччини у вбивстві 11 тисяч польських офіцерів у серпні-вересні 1941 року в Катині. В результаті судового розгляду цей пункт звинувачення не було доведено, а тому у вирокі він не згадувався.

4 Комсомольская правда.-1989.-8 августа; Московские новости.-1989.-21 мая; Абаринов В. Вокруг Катыни// Литературная газета.-1989.-6 сентября; Красная звезда.-1989.-17 сентября та інші.

5 Литературная газета.-1989.-6 сентября.

6 Осипов С.Н. Осень 1939 года: к вопросу о польских военнопленных// Военно-исторический журнал.-1990.-№3.-С.38-42.; Зоря Ю.Н. Нюрнбергский бумеранг// Военно-исторический журнал.-1990.-№6.-С.47-57.; Сухинин А.С. Бабий яр под Катынью// Военно-исторический журнал.-1990.-№11.-С.27-34.; №12.-С.30-40.; Сахнов А.С. Бабий яр под Катынью// Военно-исторический журнал.-1991.-№4.-С.79-89.; “Я знал поляков, якобы расстрелянных в Катыни”// Военно-исторический журнал.-1991.-№4.-С.90-92.; Прибылов В.И. Как в Польше переписывают историю// Военно-исторический журнал.-1991.-№2.-С.30-33. та інші.

7 Вопросы истории.-1993.-№1.-С.17-18.; Яжборовская И. Черный сентябрь// Московские новости.-1999.-№40.

8 Шаповал Ю. Пакт Ріббентропа-Молотова та Західна Україна: нові документи й факти// Історія в школах України.-2000.-№2.-С.15-21.

9 Зоря Ю.Н. Нюрнбергский бумеранг. Документы и материалы// Военно-исторический журнал.-1990.-№6.-С.47.

10 Типпельскирх К. История Второй мировой войны 1939-1945.-М.-Спб., 1998.-С.42-44.

11 Урланис Б.Ц. История военных потерь. Войны и народонаселение Европы. Людские потери вооруженных сил Европейских стран в войнах ХVII-XX в.в.(историко-статистическое исследование).- М.-Спб., 1998.-С.326.

12 Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далі –ЦАМО РФ) –Ф. 33987.-Оп.3.-Д.1226.-Л.124.

13 Шаповал Ю. Пакт Ріббентропа – Молотова та Західна Україна: нові документи й факти// Історія в школах України.- 2000.-№2.-С.17.

14 ЦАМО РФ.-Ф.40443.-Оп.1.-Д.175.-Л.50.

15 Справка о военнопленных поляках содержащихся в лагерях НКВД в 1939-1941 гг.// Военно-исторический журнал.-1990.-№6.-С.52.

16 ЦАМО РФ.-Ф.40443.-Оп.1.-Д.175.-Л.1 – 6.

17 Потильчак О. Полонені німецькі вояки в таборах на теренах Ук раїни в 1944 році// Визвольний шлях.-2000.-№11.-С.31-41.

18 ЦАМО РФ.-Ф.40443.-Оп.1.-Д.175.-Л.1.

19 Там же. –Л.2.

20 Там же. – Л.1 – 6.

21 Там же. – Л. 29.

22. Справка по Козельському, Юхновському, Грязовецькому и Суздальському лагерям НКВД для военнопленных//Военно-исторический журнал.- 1990.-№ 6.-С.51.

23. ЦАМО РФ.-Ф. 40443.-Оп.1.-Д.175.-Л.5.

24. Приказ народного комиссара внутренних дел СССР № 001177 о роспуске части военнопленных и переукомплектовании оставшихся в лагерях НКВД // Русский архив: Великая Отечественная война. Иностраные военнопленные Второй мировой войны в СССР. Т. 24(13).- М.: ТЕРРА, 1996.- С.20-21.; Справка о военнопленных поляках, содержащихся в лагерях НКВД в 1939-1941 гг. //Военно-исторический журнал.- 1990.- № 6.- С. 52.

25. Приказ народного комиссара внутренних дел СССР № 00248 о мерах по упорядочению работы наркомчермета СССР // Там же.- С.32-33.

26. Зоря Ю.Н. Указ. ст. – С. 48.

27. Там само. – С.50 – 57.

28. Вопросы истории. – 1993. – № 1. – С.17 – 22.

29.Таран О. Не діліть Биківню! // Україна молода .- 2002.- 5 лютого.

Іван ПАТРИЛЯК

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО АНТИРАДЯНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКЕРЗОННЯ У 1945-1946 РР.

Одним з найбільш болючих та вразливих питань історії останньої світової війни, безумовно, є проблема польсько-українського протистояння в західноукраїнському регіоні. Досі вчені історики по обидва боки кордону не можуть дійти до "спільного знаменника" в питанні про те хто став причиною вибуху насильства у стосунках між поляками і українцями в 1941-47 рр., якого не бачили з часів Коліївщини. Мабуть, мають рацію ті дослідники, які вбачають причини кривавого розв'язання польсько-українських суперечок в низці взаємодоповнюючих факторів до яких належать, як кривди заподіяні польською державою українцям у 1919-39 рр., так і надміру агресивне ставлення до польської національної меншини з боку носіїв ідеології українського інтегрального націоналізму. Очевидно, до причин посилення україно-польського антагонізму слід також віднести небажання більшості польської політичної еліти вести мову про створення незалежної української держави на землях, які до світової війни належали Польщі, а також прагнення лідерів українського підпілля бачити західну Україну моноетнічним краєм (це єдине могло гарантувати українському руху опору надійний "тил" у боротьбі з більшовизмом, тож, у відповідності до такого розуміння проблеми, працювала й оунівська СБ "очищуючи" від поляків терен дій УПА). Не можна применшувати й провокативної ролі нацистських і більшовицьких спеціальних служб, які всіма силами намагалися зіштовхнути у смертельну прірву взаємопоборовання український та польський народи. Про всі ці болісні моменти нашої з поляками спільної історії писалося не один раз і, слід вважати, дослідження в тому напрямку будуть продовжуватися ще не один десяток років.

Натомість, набагато менше вчених звертається до вивчення питань співпраці українського та польського патріотичного підпілля в 1945-46 рр. Щойно з перемогою демократичних перетворень у Польщі та після проголошення державної незалежності України ця тема поволі почала виходити зі своєї "зони табу" накладеного на неї радянським тоталітаризмом. Та й справді, було що замовчувати нащадкам сталінської імперії, адже співпраця двох націоналістичних підпільних структур – Української повстанчої армії та Армії крайової, за умов її довготривалості, могла б завдати серйозного клопоту для СРСР.

Завершення Другої світової війни, а відтак повна зміна геополітичної ситуації в Європі та Світі, ставила перед керівництвом українського та польського рухів опору нові завдання. Для командування Армії крайової важливо було не допустити утвердження комуністичного (фактично колоніально-залежного від СРСР) уряду Польщі, а для УПА завданням "номер один" залишалося запобігання радянізації західної України та утримання своїх бойових відділів у належній мобілізаційній готовності аж до початку нових доленосних подій на сході Європи.

Обидва ці завдання вимагали від польського та українського керівництва національно-визвольним рухом пошуку нових союзників, котрі реально, шляхом збройної інтервенції, могли б усунути ненависних сталінських сатрапів з країн Східної Європи та республік СРСР.

На можливий швидкий початок війни між Західними державами та СРСР вказували багато різноманітних прикмет у поведінці колишніх союзників по антигітлерівському блоку.

Командування УПА, наприклад, отримувало вістки про те, що англійці у зразковому порядку утримують українських військовополонених, які служили у вермахті та дивізії "Галичина". Галичани повністю зберігали військову дивізійну структуру та командний склад [1], в Італію продовжували прибувати нові англій-